

Садиба коваля доби князів Острозьких на Новому місті в Острозі за результатами досліджень 2005 року

У 2005 р. Рівненською філією державного підприємства Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України були проведені науково-рятивні археологічні розкопки в м. Острозі на території Нового міста. Необхідність археологічних досліджень була зумовлена забудовою цієї ділянки. Не зважаючи на свою багатовікову історію, м. Острог залишається слабо дослідженим археологічними методами, а територія Нового міста на правому березі р. Вілії взагалі археологічно не досліджувалась.

Перші значні за обсягом розкопки в Острозі були проведені РФ ДП НДЦ «Охоронною археологічною службою України» ІА НАН України в 2004 р. поблизу костелу Успія Пресвятої Богородиці [5, 265]. Вони засвідчили, що культурні нашарування в історичній частині міста мають добру збереженість і є повноцінним археологічним джерелом. Ці дослідження дали важливу інформацію для вирішення питання вивчення основних етапів розвитку середньовічного міста, історичної топографії, матеріальної культури доби князів Острозьких на території сучасного Острога.

Один з історичних районів Острога – Нове місто згадується в архівних документах, зокрема у таких як «Фрагмент зізнання возного у луцькому гроді про введення 27 квітня 1603 р. О. Острозького в спадщину» [4, 103-105] та «Заява Острозького бургомістра про сплату податку з острозьких ремісників 1635 р.» [4, 334-335]. Цей район займає височину розмірами 750×600 м на правому березі р. Вілії, на південний схід від замку князів Острозьких.

Ділянка на якій проводилися археологічні дослідження знаходиться по вул. Згоди, 7, займає частину мису на правому березі р. Вілії, який підвищується над долиною ріки на 2-3 м. У зв'язку із запланованим тут будівництвом, у 2005 р. розпочалися роботи по дослідженню археологічної пам'ятки, якій загрожувала повна руйнація.

На вказаній ділянці було закладено розкоп площею 32 кв. м (рис. 1), де виявлено і досліджено культурний шар доби князів Острозьких потужністю 0,6-1,0 м, та три об'єкти XVI-XVII ст., які представлені залишками горна та господарськими ямами різного призначення.

Враховуючи стратиграфічні спостереження та аналіз матеріалів із закритих комплексів, виділяємо ранній об'єкт № 2 та пізні: яму № 1 і яму

№ 2а (вона частково прорізала шар пов'язаний з функціонуванням більш раннього об'єкта № 2).

На ділянці, де знаходився розкоп, денна поверхня понижується на північний захід, в бік заплави ріки. За нульовий репер взято рівень денної поверхні в південно-східному куті розкопу. Перепад висот між південно-східним і північно-західним кутами розкопу становить 0,35 м.

Стратиграфія нашарувань:

1) ділянка використовувалася під присадибні городи, тому від денної поверхні до глибини 0,3-0,4 м простежено орний шар, це супіщаний гумусований ґрунт чорного кольору, в ньому в перевідкладеному стані зустрічаються знахідки різних епох – від мідного віку до сучасності;

2) під орним шаром до глибини 0,6-0,8 м залягає щільний масний гумусований супіщаний ґрунт чорного кольору, він насичений знахідками литовсько-польської доби, з цим шаром пов'язані ями № 1, 2а і об'єкт № 2;

3) від глибини 0,6-0,8 м до відміток 1,2-1,35 м залягає піщаний гумусований ґрунт сірого кольору, він містить знахідки первісної доби та слов'яно-руського часу, з яким пов'язані об'єкти № 4-7;

4) передматериковий шар має товщину 0,1 м, це пісок сіро-жовтого кольору;

5) материк – жовтий пісок залягає від глибини 1,1-1,55 м.

В процесі робіт було досліджено будівлю № 2, яка віднесена до раннього етапу розвитку міста доби князів Острозьких (рис. 1).

Об'єкт № 2 включав залишки горна та потужний прошарок залізних шлаків, камінців і шматків глиняних сопел з включеннями вугілля, попелу, уламків глиняного посуду. Цей прошарок мав товщину до 5-7 см, його простежено в кв. 2-а з глибини – 0,8 м. Біля західного краю прошарку виявлено обвуглений фрагмент дерев'яної колоди чи бруса завдовжки 0,7 м. Залишки горна досліджені лише частково, вони виходили за межі розкопа. Він був влаштований на підвищенні, що складалося із шарів материкового суглинку завтовшки до 5 см кожен, розділених тонкими прошарками чорного ґрунту, підвищення мало потужність 0,25-0,3 м і залягало на відмітках від – 0,85 м до – 0,55 м. Відкрита ділянка підвищення мала довжину із півночі на південь 1,6 м, ширину – 0,7м. На підвищенні простежені рештки зруйнованого череня – це шматки подрібленої, міцно перепаленої глини. Розміри виявленої частини череня 0,7×0,7 м.

Досліджена кераміка із заповнення представлена двома технологічними групами виробів.

До першої віднесені горщики низької якості, сформовані на ручному гончарному крузі, в тісті крупні домішки зерен кварцу і жорстви, колір черепка чорний чи бурий, поверхня нерівна, шорстка, помітні блискіт-

ки мінералу (рис. 2, 1-5). За формою тулуба і профілюванням вінець ці горщики нагадують домонгольські: вінця значно відігнуті назовні, мають трикутну закраїну із внутрішньої, або ж із обох сторін. На плічках наносився заглиблений орнамент – горизонтальні лінії і хвиля. Як показали нові дослідження, такий посуд виготовлявся протягом тривалого часу, аж до XVI – початку XVII ст. [2, 297].

До другої відносяться високоякісні тонкостінні вироби сірого кольору: горщики, глеки, макітри та миски. Такий посуд відомий в Україні у XV-XVI ст. [1, 70]. Горщики представлені переважно дрібними уламками, реконструйовано профілі лише двох посудин (рис. 2, 8, 17). Вони мали конічний тулуб, округлі плічка, добре виражену шийку і відігнуті назовні вінця. Висота горщика (рис. 2, 17) становила 15,5 см, діаметр вінець – 11,5 см, найбільший діаметр – 12,5 см. Найбільше розширення тулуба припадає на 1/3 висоти горщика. Профілювання вінець має кілька варіантів: 1) прості різко відігнуті назовні вінця, іноді профіль ускладнений горизонтальним заглибленням по краю; 2) вінця мають округлу чи трикутну закраїну із внутрішньої сторони та чіткий злом в місці переходу від шийки до вінця (рис. 2, 9, 11); 3) вінця відтягнуті вертикально, ззовні часто декоровані кількома горизонтальними заглибленими лініями, іноді в поєднанні із ритмічними вдавленнями (рис. 2, 14, 15).

Знайдені кришки мають широкі, горизонтально відігнуті краї, віднесені ці вироби до двох типів: 1) конічні, звужені до вершини, закінчуються циліндричним чи конічним виступом-ручкою; 2) завершуються горизонтальною площиною великого діаметру, їх можна визначити як кришки-миски, вони часто мали петельчасті ручки.

В колекції є уламки макітер, зокрема 4 вінця (рис. 2, 18-21). Макітри мали слабо опуклий тулуб із майже вертикальними стінками, вінця широкі, значно відігнуті назовні. Тулуб таких виробів прикрашався заглибленими горизонтальними прямими лініями, часто в поєднанні з хвилястими, іноді хвилясті лінії нанесено на внутрішню площину вінець.

Зібрано кілька уламків миски, що дозволило реконструювати її верхню частину. Це була посудина з конічною придонною частиною і чітким зломом у місці переходу до верхньої, циліндричної частини. Край вінець має широкую нахилену до середини площину.

Від сопел зібрано лише дрібні фрагменти, в тому числі два уламки кінців трубок, що були звернені до горна. Вони ошлаковані, мали діаметр 5,5-6 см, діаметр отвору – 2,5 см.

Із залізних виробів на площі будівлі № 2 знайдено два залізні ножі (рис. 3, 17, 18). У них лезо і ручка виготовлені із однієї пластини, ручка була розрахована на кріплення дерев'яних чи кістяних накладок. На

одному з виробів збереглися дві мідні заклепки для кріплення таких накладок. Це найбільш поширений тип ножа у XVII ст. На полі Берестецької битви під час археологічних розкопок було зібрано велику колекцію таких ножів [6, 275; 7, 180].

Досліджений об'єкт із залишками горна та потужним шаром залізних шлаків навколо нього ми визначаємо як залишки кузні і за результатом аналізу знахідок датуємо його кінцем XVI – першою половиною XVII ст.

Культурний шар був насичений великою кількістю уламків кераміки, різноманітними виробами із заліза, кольорових металів та монет XVI-XVII ст.

Із заліза виготовлені ніж, цвяхи, ключі, підкови від чобіт, наконечник стріли (рис. 3, 14), деталь від шомпола.

Ніж черешковий, масивний з прямою спинкою леза. Черешок квадратний у перетині, на кінці загострений, у місці з'єднання з лезом має два сферичні потовщення. Це найбільш поширений тип ножа у XVI-XVII ст. Під час досліджень на полі Берестецької битви було знайдено велику кількість таких ножів [6, 275; 7, 180].

Ключ від навісного замка має робочу частину, складену із окремих пластин (рис. 3, 16), на протилежному кінці – плоске вушко з отвором малого діаметру, між вушком і робочою частиною є сферичне потовщення. Такі ключі від замків архаїчної конструкції відомої з княжої доби, вони відкривали замок не поворотом ключа навколо своєї осі, а рухом ключа по циліндру замка. За класифікацією Б. О. Колчина такі замки відносяться до типу Д, за матеріалами Новгороду вони датуються XIV – першою половиною XV ст. [3, 160].

Знайдені підкови від взуття мають три стержні для кріплення і відносяться до двох типів: 1) три виготовлені із тонкої горизонтальної пластини (рис. 3, 15); 2) один виріб виготовлений із пластини, поставленої на ребро. З XV ст. взуття дещо змінюється, замість м'якої підшви з'являється тверда з підбором, на який набивалася підкова з стержнями для кріплення. В Україні таке взуття починає побутовати серед міського населення XVI-XVII ст. [5, 265; 6, 275; 7, 173].

Серед виробів із кольорових металів найбільший інтерес викликають монети та мідні застібки від книг. Саме датування верхнього культурного шару дозволяє уточнити серія срібних і мідних дрібних монет XVI-XVII ст., дві найбільш ранні з них – це дводинарій ВКЛ 1569 р. і дводинарій ВКЛ 1570 р., найбільш пізні – «боратинки», карбовані у 60-х роках XVII ст.

Всього знайдено 16 монет:

- дводинарій Великого князівства Литовського, 1569 р.;
- дводинарій Великого князівства Литовського, 1570 р.;

- шеляг ВКЛ, 1614 р.;
- шеляги коронні «боратинки» (дві), 166... р.;
- шеляги литовські «боратинки» (дві), 1664 р.;
- шеляг литовський «боратинка», 166... р.;
- шеляги «боратинки» (дві);
- шеляг м. Рига, Густав Адольф, 16...;
- шеляг Річ Посполита (?), Сигізмунд III, 16...;
- шеляг зі слідами олов'яного припою;
- шеляг, Швеція, Густав Адольф;
- шеляг, зігнута пополам;
- монета фальшива півторак (дрейпелькер), Густав Адольф;

Дві латунні застібки від книг – це прямокутні пластинки із розширенням на одному кінці, цей кінець оформлений трьома та п'ятьма пелюстками (рис. 3, 1, 2). Можна припустити що такі застібки від книг використовували для оформлення книг Федір-друкар, про якого ми дізнаємося з «Акту поділу володінь В.-К. Острозького між його синами в 1603 р.» [4, 74-86].

Підводячи підсумок аналізу речових знахідок та нумізматичного матеріалу з верхнього культурного шару поселення на дослідженій ділянці Нового міста датуємо цей шар другою половиною XVI – кінцем XVII ст. З «Акту поділу володінь В.-К. Острозького між його синами в 1603 р.» та «Заяви Острозького бургомістра про сплату податку з острозьких ремісників 1635 р.» [4, 74-86, 334-335] нам відомо, що на Новому місті в Острозі був ремісничий осередок, про що свідчать археологічні матеріали з досліджених об'єктів та культурного шару. Проведені розкопки дають можливість стверджувати, що на цій ділянці у другій половині XVI – на початку XVII ст. існувала металообробна майстерня (садиба коваля), в якій не тільки виготовляли залізні вироби, а також виготовляли і ремонтували вироби із кольорових металів, зокрема, металеві деталі палітурок книг.

Джерела та література

1. Виноградська Л. І. Керамічний посуд. Кахлі // Археологія доби українського козацтва XVI-XVIII ст. – К., 1997. – С. 69-73.
2. Ганецкая І. У. Керамічні посуд, Асаргумент, тыпалогія, хронологія // Археологія Беларусі. – Т. 4. Помнікі XIV-XVIII ст.ст. – Мінск: «Беларуская навука», 2001. – С. 296-306.
3. Колчин Б. А. Хронология новгородских древностей // Новгородский сборник. – М., 1982. – С. 156-177.
4. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. // Упор. В. Атаманенко; Редактор Л. Винар. – Т. 1. Серія: Історичні джерела. – Острог, 2004.
5. Прищепя Б. А., Позіховський О. Л., Романчук О. М., Чекурков В. С. Роз-

копки на території костелу Успіння Пресвятої Богородиці Діви Марії в м. Острозі Рівненської обл. // Археологічні дослідження в Україні 2003-2004 рр. // Збірка науков. праць. Вип. 8. – К.: ІА НАНУ, 2006. – С. 262-265.

6. Прищепя Б. А., Чекурков В. С. Роботи на полі Берестецької битви 1651 р. // Археологічні відкриття в Україні 2002-2003 рр. // Збірка науков. праць. Вип. 6. – К.: ІА НАНУ, 2004. – С. 274, 275.

7. Свешніков І. К. Битва під Берестечком. – Львів: Слово, 1993.

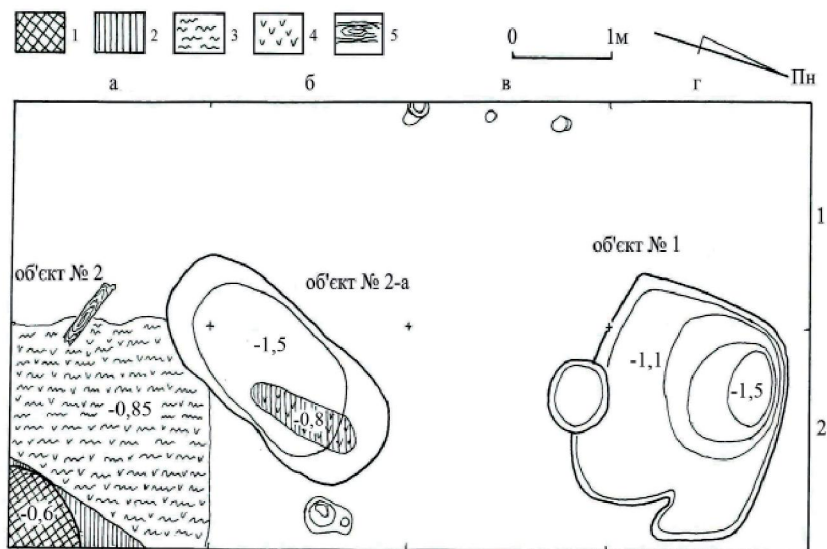

Рис. 1. План розкопу № 3 із позначеними об'єктами XVI-XVII ст.

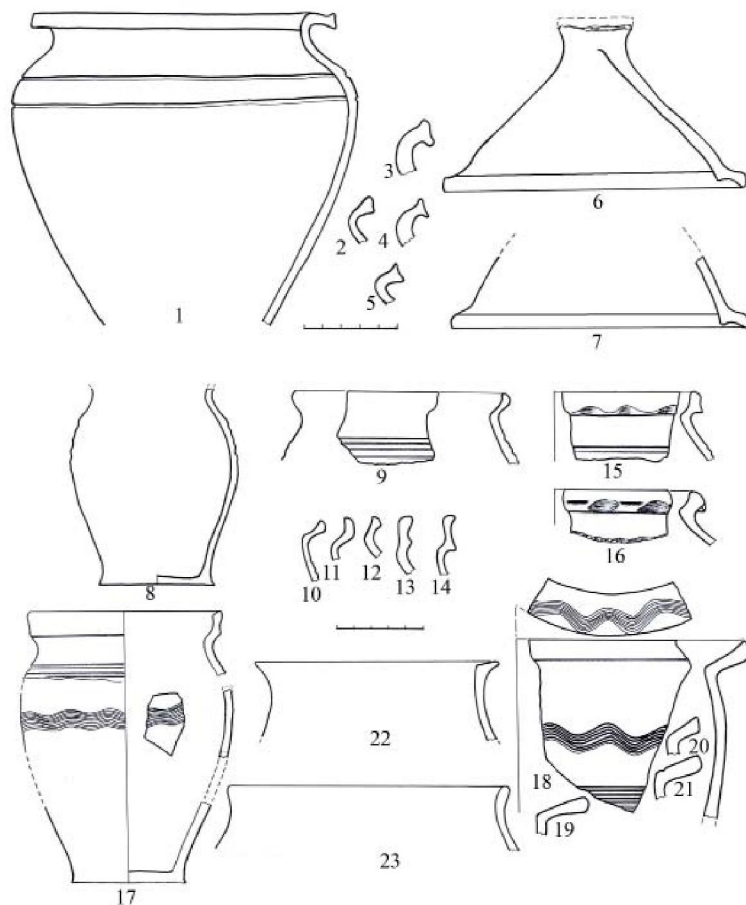

Рис. 2. Керамічні вироби з об'єкта № 2: 1-5, 8-17 – горщики;
6, 7 – миски; 18-21 – макітри; 22-23 – глека.

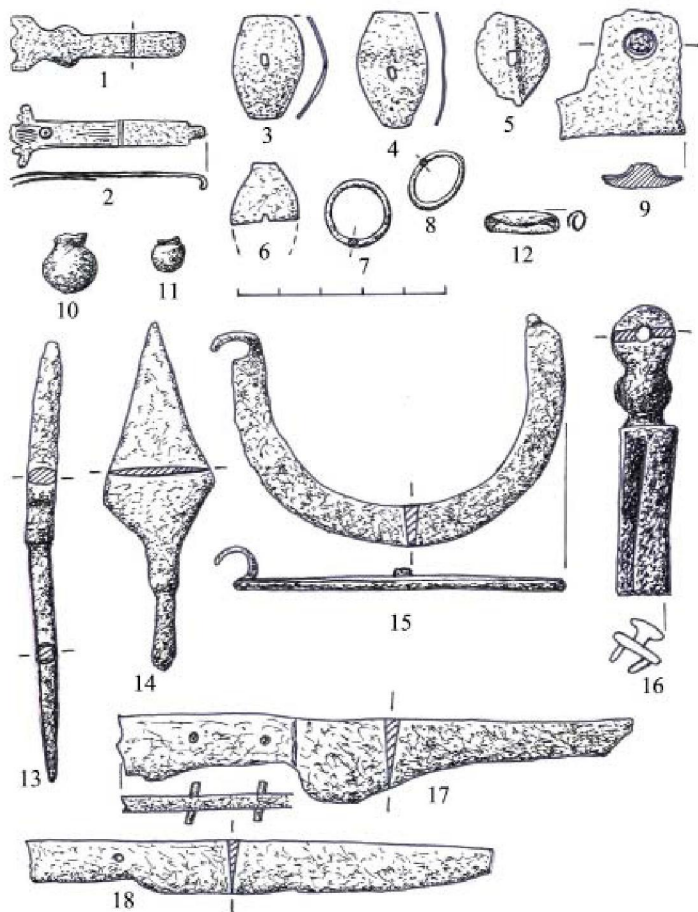

Рис. 3. Вироби із кольорових металів (1-12) і заліза (13-18): 1, 2 – застібки від книг; 3, 5 – бронзові накладні бляшки на торець ручки ножа; 7, 8 – кільця; 9 – пластина із заклепкою; 10, 11 – кулі; 12 – мідна монета, скручена в трубочку; 13 – шило; 14 – наконечник, стріли; 15 – підкова від чобіт; 16 – ключ; 17, 18 – ножі